

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ДО ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЕРЕД СТАРШОКЛАСНИКІВ

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF TEACHERS' READINESS FOR CAREER GUIDANCE ACTIVITY AMONG HIGH SCHOOL STUDENTS

У статті описано результативні критерії оцінювання готовності вчителів закладів загальної середньої освіти до профорієнтаційної діяльності: мотиваційно-потребнісний, когнітивно-професійний, операційно-діяльнісний, рефлексивний, та визначено їх змістове наповнення. Зазначено, що система дієвих критеріїв взаємопов'язана з початковим, низьким, середнім та високим рівнями оцінювання готовності вчителя до профорієнтації. Готовність вчителя до профорієнтаційної діяльності із старшокласниками розглянуто відповідно до його профорієнтаційно-прикладної компетентності. Зауважено, що ефективно набуття вчителем спеціальних профорієнтаційних знань та умінь дозволяє сповна зреалізувати поставлене перед ним соціальне завдання – ознайомлення старшокласників із сучасними професіями. Відмічено, що під час навчання студенти-педагоги практично не отримують освітнього матеріалу, пов'язаного з майбутньою профорієнтаційною роботою. Водночас впровадження ефективних педагогічних умов в освітній процес сприяє його якісному змістовому та засобовому забезпеченню, оптимізує та формує готовність майбутніх учителів до профорієнтаційної діяльності. Обґрунтовано, що педагогічні умови спрямовані на формування профорієнтаційної мисленнєвої діяльності, професійно-особистісне зростання майбутнього педагога, отримання ним компетентнісних профорієнтаційних знань та практико-орієнтованих умінь і навичок. Визначено поняття «професійне самовизначення особистості», що є головним результатом готовності старшокласників самостійно здійснювати планування, коригування та реалізацію перспектив власного освітньо-професійного шляху. Окреслено основні напрями профорієнтаційної роботи у закладах загальної середньої освіти, якими слугують професійне інформування, професійне виховання, професійне консультування та професійна діагностика.

Ключові слова: старшокласники, заклади

загальної середньої освіти, готовність вчителя до профорієнтаційної діяльності, педагогічні умови.

The article describes the effective criteria for assessing the teachers' readiness to: motivational-needed, cognitive-professional, operational-active, reflective and determines their content. It is noted that the system of effective criteria is connected with the initial, low, medium and high levels of assessment of teacher readiness for career guidance. The teachers' readiness for career guidance activities with high school students is considered according to his/her career guidance and competence. It is noted that the effective gain of career guidance knowledge and skills by a teacher allows to fully realize the social task – to acquaint high school students with modern professions. It is noted that during their studies, students-teachers mostly do not receive educational material related to future career guidance work. At the same time, the introduction of effective pedagogical conditions in the educational process contributes to its high-quality content and provides facilities, optimizes and forms the readiness of future teachers for career guidance. It is substantiated that pedagogical conditions are aimed at the formation of career guidance activity, professional and personal growth of future teachers, their gaining of competency-based career guidance knowledge and practice-oriented skills and abilities. The concept of "professional self-determination of the individual" is defined, which is the main result of the readiness of high school students to independently plan, adjust and implement the prospects of their own educational and professional way. The main directions of career guidance work in general secondary education institutions are outlined, which are professional information, professional education, professional counselling and professional diagnostics.

Key words: high school students, general secondary education institutions, teacher's readiness for career guidance activities, pedagogical conditions.

УДК 37.048.4:37.02:373.6
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/43/2.22>

Тарарук Д.П.,
аспірантка кафедри педагогіки
Хмельницької гуманітарно-педагогічної
академії,
вчитель англійської мови
Рівненської української гімназії

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Нині в Україні ставляться якісно нові вимоги до старшокласників у процесі підготовки до професійної діяльності. Сучасний ринок праці потребує фахівців із досягнутими високими професійними результатами. Проте їх можна досягнути у трудовій діяльності лише тоді, коли особа обирає професію за власним бажанням і покликанням, особистісними здібностями, психофізіологічними можливостями та ін. Обізнаність старшокласників із наявними професіями, своїми індивідуальними особливостями та потребою ринку праці оптимізує та розширює їх професійний вибір. Значна роль у цьому процесі відводиться вчителю, оскільки в учнів старших класів виникає необхідність

визначення своєї майбутньої професійної діяльності, оскільки у цьому віці далеко не всі старшокласники мають широкий професійний кругозір і усталені погляди щодо майбутньої професійної діяльності. Тому вчителі здатні допомогти своїм учням вирішити цю проблему, проводячи ефективну профорієнтаційну роботу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Процес підготовки вчителя до профорієнтаційної роботи із старшокласниками розглянуто багатьма науковцями (Д. Владимиров [2], Н. Заверико та І. Кочкіна [5], Ю. Ліщина [8], С. Третяк [12] та інші).

Становлення та розвиток профорієнтаційної роботи в Україні досліджували науковці М. Міщенко та К. Шаповалюк [9], Г.-М. Саппа і Н. Ляшенко [11];

формування інтересу до подальшої професійної підготовки представлено у наукових доробках Ж. Вірної, В. Моляко [1] та інших, сутнісну значимість та функції профорієнтаційної компетентності педагога розглядав В. Зінченко [6]; особливості профорієнтаційної роботи в школі описано в працях О. Гагола [3] та інших.

Водночас проведений аналіз наукових досліджень та практика здійснення профорієнтаційної роботи показали, що профорієнтація в сучасних умовах не досягає своєї головної мети – формування в учнів професійного самовизначення відповідно до індивідуальних особливостей кожної особистості.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. До проблем сучасної профорієнтаційної роботи слід віднести такі: відсутній індивідуальний, диференційований підхід до особистості, яка обирає професію; використання серед старшокласників в основному традиційних складників змісту, форм та методів профорієнтаційної діяльності вчителів. Тому готовність вчителя закладу загальної середньої освіти до профорієнтаційної взаємодії актуалізує предмет спеціального дослідження, оскільки саме він повною мірою володіє на цей час інформацією про професію та їх затребуваність на сучасному ринку праці. Отже, важливо описати формування готовності вчителя до ефективної профорієнтаційної роботи із старшокласниками.

Мета роботи полягає у дослідженні педагогічних умов формування готовності вчителів закладів загальної середньої освіти до профорієнтаційної діяльності серед старшокласників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведений аналіз літературних джерел дозволяє нам виокремити результативно-використовувані критерії оцінки готовності вчителів закладів загальної середньої освіти до профорієнтаційної діяльності. До них віднесено мотиваційно-потребнісний, когнітивно-професійний, операційно-діяльнісний та рефлексивний. Водночас систему критеріїв не можна досліджувати окремо від рівнів оцінювання (початкового, низького, середнього та високого) цієї готовності.

Мотиваційно-потребнісний критерій аналізується відповідно до сформованої у старшокласників сукупності мотивів та особистісних потреб, що сповна відповідають як цілям, так і наперед визначеним завданням професійної орієнтації на затребувані у суспільстві професії. Показниками тут слугують:

а) усвідомлення вчителями значимості професійної орієнтації у професійному самовизначенні молоді людини;

б) стійка скерованість вчителя впродовж навчання у старшій школі на проведення профорієнтаційної роботи;

в) використання вчителем сукупності мотивів (соціальних, пізнавальних, особистісно-розвиткових, професійно-самостверджувальних та інших), спрямованих на проведення ефективної профорієнтації роботи.

Для когнітивно-професійного критерію важливим є наявність у вчителя системи психолого-педагогічних, методичних знань, умінь та діяльнісного досвіду, які в сукупності необхідні для проведення профорієнтаційної роботи; знання та розуміння специфіки форм, методів та технологій окресленої діяльності для організації професійної орієнтації учнів; знання проблем, що мають місце у тій чи іншій затребуваній на ринку праці професії.

Операційно-діяльнісний критерій характеризує якість виконання вчителем конкретних професійних дій під час проведення на паритетних умовах профорієнтаційної роботи, що були отримані у процесі квазіпрофесійної педагогічної діяльності.

Для рефлексивного критерію характерним є здатність вчителя до рефлексії пізнавальної та квазіпрофесійної діяльності під час підготовки до проведення профорієнтаційної роботи. Основними показниками тут слугують уміння аналізувати ним досвід запропонованої для розгляду професійної організації та відповідного проведення професійної орієнтації, особистий досвід та досвід інших вчителів у цьому напрямку педагогічної роботи; бачити власні помилки та прагнути їх результативно виправити, не нашкодивши профорієнтаційній роботі; вдовольняти свої потреби у професійному і особистісному саморозвитку та постійному підвищенні рівня профорієнтаційної компетентності.

Поєднання рівнів сформованості компонентів готовності до профорієнтаційної діяльності може бути достатньо велика кількість, однак не всі вони можливі. Це пояснюється тим, що формування готовності має поетапний характер. Так, якщо на першому етапі вчителю не вдається сформувати в учнів мотиваційно-потребнісний та когнітивно-професійний компоненти, тоді, відповідно, неможливо сформувати у них високий рівень операційно-діяльнісного та рефлексивного компонентів під час профорієнтаційної діяльності.

Готовність вчителів закладів загальної середньої освіти до профорієнтаційної роботи із старшокласниками нині видається важливою проблемою педагогічної освіти, тому ми таку готовність розглядаємо як прикладну «проекцію» учительської профорієнтаційної компетентності на реалізацію важливого соціального завдання, що потребує від вчителя низки спеціальних знань та особистісних умінь, пов'язаних зі специфікою оволодіння старшокласниками базисними знаннями щодо ознайомлення із запропонованими сучасними професіями.

У наукових доробках (К. Дмитро, М. Пригодій, Т. Олєфіренко, І. Гамула [4, с. 14–15]; Л. Ребуха

[10, с. 95] та ін.) зазначено, що у більшості майбутніх вчителів у ЗВО не сформована на достатньому рівні профорієнтаційна діяльність із старшокласниками.

Завершуючи навчання у вищій школі, майбутні вчителі недостатньо володіють знаннями щодо особливостей організації навчального та виховного процесів у закладах загальної середньої освіти; проведення спільної профорієнтаційної роботи з іншими профорієнтаційними центрами та організаціями в плані орієнтації школярів на вибрані ними майбутні професії.

Важливо відмітити, що під час навчання студенти практично не отримують освітнього матеріалу, пов'язаного з майбутньою профорієнтаційною роботою. Це своєю чергою потребує розробки організаційного та навчально-методичного забезпечення, змісту, засобів та умов формування готовності майбутніх учителів до профорієнтаційної роботи.

Розв'язати цю проблему можна за впровадження певних педагогічних умов в освітній процес студентів педагогічних закладів вищої освіти, які здатні оптимізувати в навчальній аудиторії окреслений важливий вид майбутньої діяльності. Педагогічні умови вдало сприяють особистісно-професійному розвитку майбутнього педагога, отриманню ним компетентнісних профорієнтаційних знань, розвинутих у цьому напрямі навичок та сформованого мислення [10, с. 95–96].

Правильно окреслені педагогічні умови слугують сукупністю:

- об'єктивних можливостей змістового наповнення навчання, результативно-вибраних методів, організаційних форм та ефективних здатностей-можливостей у процесі їх здійснення для успішного вирішення поставлених завдань;

- внутрішніх параметрів та зовнішніх характеристик функціонування, що забезпечують високу результативність освітнього процесу й відповідають психолого-педагогічним критеріям оптимальності.

Водночас педагогічні умови формування у вчителів готовності до профорієнтаційної роботи визначаємо як сутнісні фактори, що забезпечують успішність та ефективність формування у них мотиваційного, когнітивного та операційного компонентів готовності до цієї діяльності.

На основі здійсненого аналізу літературних джерел, змісту навчального матеріалу та власних досліджень нами були виділені такі основні педагогічні умови та засоби, які сповна забезпечують формування у майбутніх вчителів закладів загальної середньої освіти готовності до спільної профорієнтаційної роботи:

а) шляхом впровадження в освітній процес інноваційних технологій забезпечити студентів ЗВО знаннями із специфіки профорієнтаційної роботи у школі. Ця педагогічна умова реалізується

у вищій школі за детального аналізу навчальних програм дисциплін циклів психолого-педагогічної та професійної підготовки із наголошенням на ті навчальні дисципліни та види освітньої діяльності, в яких можуть бути дієво висвітлені питання щодо особливостей проведення ефективної профорієнтації серед старшокласників. Реалізація зазначеної умови дозволяє довести рівень профорієнтаційних знань у майбутнього вчителя до достатньо високих показників.

б) забезпечення розуміння студентами важливості профорієнтаційної роботи у майбутній професійній діяльності вчителя, як у плані реалізації потенціалу особистості, так і в плані задоволення потреб регіону й країни в цілому. Вчителі виступають з'єднуючими ланками, що здатні ознайомити учнів з омріяними та потребуваними на ринку праці сучасними професіями. Для створення такого розуміння необхідне проведення у ЗВО серії спеціальних освітньо-профорієнтаційних тренінгів для освоєння майбутніми вчителями профорієнтаційних технологій, які б на педагогічному та психологічному рівнях мали змогу у недалекому професійному майбутньому донести до свідомості учнів відповідну інформацію.

В освітньому процесі майбутніх вчителів на цей складник потрібно звернути особливу увагу. Так, під час вивчення навчальної дисципліни з профорієнтації та методики профорієнтаційної роботи, яка ознайомлює студентів з методами, засобами, формами і різновидами профорієнтаційної роботи, у майбутніх вчителів формуються цілісні знання для проведення успішної профорієнтації учнів щодо сучасних професій. Закріплені у майбутніх учителів отримані знання з методики впровадження освітніх технологій та поєднані набуті у вищій школі профорієнтаційні уміння вже успішно реалізуються студентами під час проходження педагогічної практики.

в) поєднання зусиль викладачів фахових психолого-педагогічних та методично-технологічних дисциплін у напрямі формування готовності студентів до спільної профорієнтаційної роботи є важливою умовою забезпечення комплексності профорієнтаційного впливу та його реалізації у практиці роботи ЗВО. Зважаючи на те, що підготовка вчителя є цілісним процесом й розділення його на предметні сфери є досить умовними, забезпечити міжкафедральну взаємодію викладачів вкрай непросто. Це вимагає координації зусиль навчально-методичного відділу, деканату та самих викладачів. Реалізація зазначеної умови здійснювалася шляхом організації міжкафедральних семінарів та виконання студентами комплексного міжкафедрального індивідуального завдання чи проєкту.

г) формування завдань профорієнтаційного характеру у процесі проходження педагогічної практики. Четверта умова реалізується вже в процесі

педагогічної практики разом із вчителем-предметником, до якого прикріплений практикант. На період практики доцільно студенту-майбутньому вчителю скласти низку завдань, які допомагають вивчити ставлення учнів школи до можливостей подальшого навчання та кар'єрного професійного зростання. Перелік завдань може бути дуже широкий (профорієнтаційне анкетування та тестування, організація зустрічей із представниками певних професій; екскурсії в організації або на виробництво з профорієнтаційною метою; інтелектуальні та професійно-практичні ігри, вікторини, конкурси; загальні виховні, спортивні, інформаційні профорієнтаційні заходи та інші), що сприяє свідомому та самостійному вибору майбутньої професії.

Виконання заходів щодо профорієнтації учнів дозволяє пояснити старшокласникам, що навчання у закладі загальної середньої освіти може бути цікавим, творчим, продуктивним, а отримані знання сприятимуть подальшому навчанню, кар'єрному професійному зростанню, підприємницькій діяльності, тобто здійсненню професійної мрії.

д) залучення студентів до організації спільної роботи школи та профорієнтаційних організацій (біржа праці, центри профорієнтації та інше). Ця умова забезпечується у процесі безперервної педагогічної практики. Спільною роботою може бути: створення спільних гуртків, організація зустрічей з викладачами ПТУ, ліцеїв, коледжів, ЗВО, організація спільного сайту, спортивні змагання, учнівські бізнес-проекти, соціальні проекти, виставки творчих робіт, вечори-зустрічі декількох поколінь «Професія моїх дідусів та бабусів, батьків, знайомих», відвідування учнями Днів відкритих дверей, які проводяться у ліцеях, коледжах та ЗВО, участь учнів у «Ярмарці професій» спільно з Центрами зайнятості, волонтерство та інше.

У процесі педагогічної практики студенти з інтересом проводять різноманітні спільні заходи, а результати роботи дозволяють говорити про зміни, які відбуваються в школярів щодо правильного розуміння сутності професійного самовизначення та мотивів вибору майбутньої професії. Спільна робота допомагає старшокласникам у виборі професії і слугує важливим кроком до реалізації наміченої професійної мети.

Нині ключовим поняттям у профорієнтації є «професійне самовизначення особистості», що слугує вагомим процесом та визначальним результатом у формуванні готовності старшокласника самостійно планувати, коригувати та реалізовувати перспективи власного освітнього професійного маршруту [7, с. 32–39]. У цьому процесі важлива роль відводиться наданню психолого-педагогічної підтримки професійному самовизначенню учнів закладу загальної середньої освіти. Педагогічна підтримка професійного самовизначення орієнтована на взаємодію педагогів із старшокласниками

з надання їм підтримки у становленні особистісного зростання, соціальної адаптації, прийняття рішення про обрану професійну діяльність та самоствердження в ній.

Складовими елементами педагогічної підтримки професійного самовизначення є професійна орієнтація за п'ятьма напрямками, що включають професійне інформування, професійну агітацію, професійну освіту, професійну діагностику та професійне консультування. Центральним компонентом педагогічної підтримки професійного самовизначення є професійна орієнтація молоді, яка здійснюється впродовж усього навчання в школі. Вона включає комплекс психолого-педагогічних заходів, що спрямовані на надання допомоги школяру у виборі професії з урахуванням бажання, нахилів, здібностей особистості і потреби сучасного ринку праці.

Основними ж напрямками профорієнтаційної роботи у школі слугує професійне інформування, виховання, консультування і діагностика. У сучасному розумінні сенс профорієнтаційної роботи полягає у формуванні в старшокласників певних універсальних якостей, які дозволяють здійснювати самостійний свідомо-професійний вибір, бути відповідальними за нього і стати професійно мобільними.

Висновки. Отже, готовність вчителів до профорієнтаційної роботи у закладах загальної середньої освіти проявляється у формуванні в учнів позитивного ставлення до праці; ознайомленні з різноманітними професіями, що є нині затребуваними на ринку праці; умінні співвідносити вимоги, що висувуються професією, з індивідуальними якостями старшокласників; навчанні здійснювати критичний аналіз своїх особистісних можливостей та здібностей, що сприяють правильному вибору майбутньої професії. Профорієнтація вчителя в сучасних умовах функціонування закладу стає одним із головних напрямів його діяльності, будучи вагомим складником програми соціальної адаптації учнів, в тому числі до професійної діяльності в майбутньому. До того ж робота педагогічного колективу школи з профорієнтації за реалізації певних педагогічних умов зазнає істотних змін, вирішуючи одну з головних цілей – формування у старшокласників професійного самовизначення, що відповідає індивідуальним особливостям кожної молодої людини, вимогам до навчання сучасним професіям та запитам суспільства в компетентнісних кадрах.

Подальші дослідження можуть лежати у площині пошуку нових шляхів підготовки вчителів до профорієнтаційної роботи в системі післядипломної освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вірна Ж.П. Професійна ідентифікація: побудова і валідизація тесту кольорових відношень (для

діагностики усвідомлення професійного образу). *Практична психологія та соціальна робота*, 2002. № 3. С. 8–13.

2. Владимиров Д.І. Форми профорієнтаційної роботи соціального педагога зі старшокласниками. Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 20 листоп. 2020 р.). Харків : ХНПУ, 2020. С. 109–110.

3. Гагола О. Особливості профорієнтаційної роботи в школі. Актуальні проблеми в системі освіти: загальноосвітній навчальний заклад – доуніверситетська підготовка – вищий навчальний заклад : матеріали конф. (Київ, 25 трав. 2016 р.). Київ, 2016. С. 44–47.

4. Дмитро К., Пригодій М., Олефіренко Т., Гамула, І. Підготовка майбутніх учителів технологій до профорієнтаційної роботи в профільній школі. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 2020. №57. С. 14–24.

5. Заверико Н.В., Кочкіна І.І. Профорієнтаційна робота зі старшокласниками з особливими освітніми потребами. *Спеціальна освіта та соціальна*

інклюзія: виклики XXI століття : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 25 листоп. 2021 р.). Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2021. С. 8–10.

6. Зінченко В.П. Сутність та функції профорієнтаційної компетентності педагога. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Сер.: Педагогічні науки, 2018. №2 (2). С. 31–40.

7. Клибанівська, Т.М. Професійне самовизначення та професійне становлення старшокласників. *Актуальні проблеми психології*, 2020. №1(57). С. 32–39.

8. Ліщина Ю.А. Готовність майбутніх фахівців соціальної галузі до профорієнтаційної роботи з учнями закладів загальної середньої освіти. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 20 листоп. 2020 р.). Харків : ХНПУ, 2020. С. 78–80.

9. Міщенко М.С., Шаповалюк К.В. Становлення та розвиток профорієнтаційної роботи в Україні. *Психологічний журнал*. Умань : ВПЦ «Візаві», 2021. Вип. 7. С. 51-